

บทที่ ๒

โลกธรรม ๘ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ผู้วิจัยนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับโลกธรรม ๘ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ทั้งในแง่ของ ความหมาย แนวคิดคู่ตรงข้าม ประเภท ลักษณะของโลกธรรม ๘, และการจัดการจิตที่ถูกโลกธรรม ๘ กระแทบได้ เป็นมงคลอันสูงสุด นำเสนอไว้ในบทนี้ ดังนี้

๒.๑ ความหมายของคำว่าโลกธรรม ๘

โลกธรรม หมายถึงโลกธรรม ๘ประการ ย่อมหมุนไปตามโลก และโลกก็หมุนไปตามโลก ธรรม ๘ ประการ คือ มีลาภ, เสื่อมลาภ, มียศ, เสื่อมยศ, มีนินทา, มีสรรเสริญ, มีสุขและมีทุกข์^๑ หรือโลกธรรม หมายถึง สิ่งที่มีความแน่นอนสำหรับสัตว์โลก^๒

ความหมายตามทัศนะของนักวิชาการ

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) กล่าวว่าไว้ใน “หนังสือคำวัด” ว่า โลกธรรม แปลว่าเรื่องของโลก ธรรมดาของโลก สิ่งที่มีอยู่ประจำในโลกไม่มีใครหลีกเลี่ยงไปได้ ไม่ว่าจะต้องการหรือไม่ก็ตาม^๓

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิเถร ป.ธ.๙) กล่าวว่าไว้ใน “หนังสือเพชรในดวงใจ” ว่า โลกธรรม แปลว่า ธรรมที่หมุนไปตามโลก และโลกหมุนไปตามธรรม หมายความว่าธรรมที่มีอยู่ประจำโลก ผู้ใดเกิดมาในโลกผู้นั้นย่อมประสบกับโลกธรรม แม้องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ย่อมประสบกับโลกธรรมนี้ หากแต่พระองค์ไม่ติดอยู่ในโลกนี้^๔

ใหม่ เฉต รโธสง กล่าวว่า ไว้ใน “หนังสือพระพุทธศาสนา” ว่าโลกธรรม หมายถึง ธรรมที่มีประจำโลกเป็นสิ่งที่ เป็นธรรมดาของโลกธรรมที่ครอบงำ สัตว์โลกและสัตว์โลกก็เป็นไปตามมัน มี ๘ อย่าง

๑. มีลาภ
๒. เสื่อมลาภ
๓. มียศ
๔. เสื่อมยศ
๕. สรรเสริญ
๖. นินทา

^๑ อัง. อรรถก. (ไทย) ๒๓/๕/๒๐๒-๒๐๓.

^๒ อัง. อรรถก. ฎีกา ๓/๕/๒๕๓.

^๓ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), คำวัด, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๔๘), หน้า ๘๔๗.

^๔ พระธรรมธีรราชมหามุนี, เพชรในดวงใจ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๓๙), หน้า ๑๓๒.

๗. สุข

๘. ทุกข์

โลกธรรม ได้แก่ ธรรมที่ครอบงำสัตว์โลก ธรรมที่สัตว์โลกเป็นไปตาม หรือธรรมชาติที่มีอยู่ประจำโลก อันสัตว์ทั้งหลายเกิดมาต้องพบเห็น โดยธรรมมีอยู่ ๘ อย่างคือ^๕

๑. ลาภะ ได้แก่ ความมีลาภ
๒. อลาภะ ได้แก่ ความเสื่อมลาภ
๓. ยสะ ได้แก่ มียศ
๔. อยสะ ได้แก่ เสื่อมยศ
๕. ปัสสา ได้แก่ ได้รับสรรเสริญ
๖. นินทา ได้แก่ ถูกติเตียน
๗. สุขะ ได้แก่ มีความสุข
๘. ทุกขะ ได้แก่ ได้รับทุกข์

๒.๒ แนวคิดคู่ตรงข้ามของโลกธรรม ๘

สำหรับแนวคิดคู่ตรงข้ามของโลกธรรมนั้น มีปรากฏให้เห็นได้อย่างชัดเจน เพราะเป็นหลักธรรมดาของโลกร คือ โลกธรรม ทั้ง ๘ จะมีลักษณะตรงกันข้ามกัน ดังนี้

๑. เมื่อมีลาภ ก็ต้องมีความเสื่อมลาภ
๒. เมื่อยศ ก็ต้องมีความเสื่อมยศ
๓. เมื่อมีสรรเสริญ ก็ต้องมีการนินทา
๔. เมื่อมีสุข ก็ต้องมีทุกข์ตามมา

เมื่อพิจารณาเห็นโลกธรรม ๘ ในฐานะที่เป็นคู่ตรงกันข้าม ทั้งฝ่ายอิฏฐารมณ์ ที่น่าปรารถนา น่าพอใจ ได้แก่ ลาภ ยศ สรรเสริญ และความสุข และฝ่ายอนิฏฐารมณ์ ที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าพอใจ ได้แก่ ความเสื่อมลาภ ความเสื่อมยศ การนินทา และความทุกข์ ซึ่งก็ต้องมีแนวคิดในการจัดการกับโลกธรรม ๘ ในฐานะเป็นหลักธรรมคู่ตรงกันข้ามกัน ดังนี้

๒.๒.๑ แนวคิดเชิงป้องกันต่อโลกธรรมฝ่ายอิฏฐารมณ์

เมื่ออิฏฐารมณ์ ที่น่าปรารถนา น่าพอใจ คือ ลาภ ยศ สรรเสริญ และความสุข เข้ามากระทบ ก็ให้รู้จักป้องกันจิตใจของตน ไม่ให้หลงใหลได้ปลื้มไปกับโลกธรรมฝ่ายอิฏฐารมณ์นั้น จนทำให้เกิดความหลงมัวเมา จนทำให้เสื่อมหลักอนิจลักษณะ คือ ความไม่เที่ยงของสรรพสิ่ง แม้แต่โลกธรรมฝ่ายอิฏฐารมณ์ที่กำลังได้รับอยู่ ณ ขณะนั้น เพราะหากว่าไม่ได้มีการป้องกัน หรือสร้างภูมิคุ้มกันสำหรับโลกธรรมฝ่ายอิฏฐารมณ์ดังกล่าวนี้แล้ว เมื่อโลกธรรมฝ่ายอิฏฐารมณ์มีการเปลี่ยนแปลงแปรไป ก็จะไม่อาจทำใจยอมรับได้ ทำให้จิตใจต้องกลับกลายได้รับความทุกข์ทรมานอย่างยากยิ่งจะต้านทานได้

^๕ ใหม่ เจริญสำนึก, พระพุทธศาสนา, (นครสวรรค์: ภาควิชาปรัชญาและศาสนา, ๒๕๒๙), หน้า ๔๙.

๒.๒.๒ แนวคิดเชิงสร้างสรรค์ต่อโลกธรรมฝ่ายอนิฏฐารมณ์

เมื่ออนิฏฐารมณ์ ที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าพอใจ คือ ความเสื่อมลาภ ความเสื่อมยศ การนินทา และความทุกข์ เข้ามากระทบทางกายหรือทางจิตก็ตาม ก็ควรมีแนวคิดเชิงสร้างสรรค์ เพื่อจัดการกับโลกธรรมฝ่ายอนิฏฐารมณ์ ซึ่ง เป็นหลักธรรมคู่ตรงกันข้ามกันกับโลกธรรมฝ่ายอิฏฐารมณ์ ควรนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา คือ หลักไตรลักษณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลักอนิจลักษณะ คือ ความไม่เที่ยงแท้ คงคน เปลี่ยนสภาพไปได้ตลอดเวลา มาสร้างเสริมกำลังใจให้มีกำลังใจต่อสู้กับโลกธรรมที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าพอใจ ที่กำลังประสบอยู่ โดยแนวคิดที่ว่านี่ก็คือ สรรพสิ่งไม่อาจจะดำรงอยู่ได้ตลอดไป แม้กระทั่งโลกธรรมฝ่ายอนิฏฐารมณ์ที่ตนกำลังเผชิญอยู่นี้ สักวันก็ต้องมีการเปลี่ยนแปลงไปได้ จึงต้องหัดมองโลกเชิงบวก คือมองโลกอย่างสร้างสรรค์ ไม่ตีโพยตีพายยามที่ได้รับ ความทุกข์ที่เกิด ขึ้นจากโลกธรรมฝ่ายอนิฏฐารมณ์มากจนเกินไป จนอาจนำไปสู่การขาดสติ และนำไปสู่การตัดสินใจผิดๆ ที่ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมาอย่างไม่รู้จบจวบสิ้นก็ได้ ดังนั้น ผู้ที่มีความรู้เท่าทันโลกธรรม ๘ อย่างถ่องแท้แล้ว จึงต้องมีแนวคิดเชิงสร้างสรรค์ต่อโลกธรรมฝ่ายอนิฏฐารมณ์ เพื่อให้สามารถดำรงตนอยู่ได้ ท่ามกลางกระแสโลกธรรมที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

๒.๓ ประเภทของโลกธรรม ๘

โลกธรรม หรือ โลกธรรม ๘ ประการ ในความหมายเดียวกัน กล่าวคือ ธรรมดาของโลก เรื่องของโลก ธรรมชาติของโลกที่ครอบงำสัตว์โลกและสัตว์โลกต้องเป็นไปตามธรรมดานี้ สามารถจำแนกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่

ประเภทที่ ๑ โลกธรรมภายนอก คือ บุคคลอื่นให้ลาภ ยศ สรรเสริญ สุขแก่เรา ยศ อาทิ เช่น เมื่อได้รับการแต่งตั้ง ได้รับยศถาบรรดาศักดิ์ รู้สึกปลื้มใจในยศต้องได้ตำแหน่งสูงขึ้น ให้ยศแก่ตนเอง เอาตำแหน่งล่อจิตของตนเองให้พัวพันไว้ก่อน หรือเหมือน กับคนที่ไม่มีความรู้ในเรื่องพระพุทธศาสนาดีพอ จึงชอบให้ยศ แก่ตนเอง ตั้งตนเป็นคณาจารย์ใหญ่ เทียวกเล่าสอนให้ผู้อื่นประพฤติผิดไป

การสรรเสริญ เช่น การสรรเสริญตนเอง ชมตนเองว่า ร่างกายนี้มันสวยดี มีผิวดี ไม่สกปรกเท่าชาวบ้านเขา หรือบางขณะหิวผอมอยู่ ไม่แก่เท่าวัยเดียวกัน นี่ตัวสรรเสริญที่ให้กับตัวเอง มันร้ายยิ่งกว่าคำสรรเสริญที่มาจากภายนอกเสียอีก

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตญาโณ) ให้ทัศนะการสรรเสริญว่า ตามปกติแล้วหากเป็นการสรรเสริญจากวิญญูชน ย่อมยุติว่า ได้ผ่านการใช้ปัญญาพิจารณาตามสมควรแล้ว แต่คนในโลกนี้หาเป็นวิญญูชนทั้งหมดไม่ การสรรเสริญเป็นอันมากได้มาตามอคติ ที่สำคัญคือ คนที่ได้รับการสรรเสริญจะเป็นผู้ประจักษ์ว่าการสรรเสริญเป็นจริง เกินจริง หรือไม่เป็นจริง^๖

^๖ พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตญาโณ) , พระพุทธศาสนาปริทรรศน์ , พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๓๕๘ - ๓๗๑.

ณัฏฐดา พิชิตบัญชาการ ได้อธิบายถึงการสรรเสริญว่า เป็นพฤติกรรมของมนุษย์ทุกชาติทุกภาษาที่มีอยู่ในทุกสังคมควบคู่กันไป ตรงข้ามกับนินทาซึ่งเป็นเรื่องของเหตุการณ์ การสรรเสริญเป็นเรื่องของบุคคล เป็นเรื่องของส่วนตัว และเป็นส่วนรวมด้วย^๗

ในโลกธรรม ๘ ประการนี้ การสรรเสริญคู่กับการนินทา การสรรเสริญ ได้แก่ การกล่าวขวัญถึงความดี เมื่อกล่าวถึงความดีของบุคคลใด จะกล่าวต่อหน้าหรือลับหลัง ก็ตามเรียกว่าสรรเสริญผู้นั้นทำนองเดียวกันถ้าบุคคลใดกล่าวขวัญถึงความดีของอีกฝ่าย เรียกว่า เขาสรรเสริญการที่มีผู้สรรเสริญเช่นนี้ เรียกว่า ง่าย ๆ ว่า ได้รับการสรรเสริญ การสรรเสริญมักนำมาซึ่งความชื่นชมเบิกบานมีความสุขเป็นที่พอใจของผู้ได้รับสรรเสริญ แต่เป็นธรรมดาของโลกอีกเหมือนกันที่คนเราทุกคนจะต้องถูกโลกธรรมทั้งสองอย่างกระทบทางใจ ไม่มีใครเลยที่ได้รับแต่สรรเสริญอย่างเดียว และก็ไม่มีใครเลยอีกเช่นกันที่จะถูกนินทาโดยส่วนเดียว

รศ. ชัยวัฒน์ อดิพัฒน์ ได้ อธิบายความถึงการสรรเสริญ ความดีหรือบุญ กุศล ไว้ว่าเมื่อกล่าวโดยธรรมชาติ คือ คุณสมบัติทางจิตใจของมนุษย์ กล่าวโดยเหตุ คือ คุณธรรมเป็นเครื่องชำระจิตใจให้สะอาดบริสุทธิ์ และกล่าวโดยผล คือ ความสุขที่เราได้รับ^๘

วศิน อินทสระ ได้อธิบายความถึงการสรรเสริญว่า บัณฑิตไม่ควรหวั่นไหวในเรื่องสรรเสริญหรือนินทา ควรควบคุมจิตของตนให้มั่นคง สำรองความประพฤติและการกระทำของตนหากเห็นได้ด้วยปัญญาแล้วว่าดำเนินไปในทำนองคลองธรรมอันควรแล้ว ก็ขอให้ทำความดีต่อไปเถิด เพิกเฉยต่อเสียงสรรเสริญและนินทานั้น เพื่อมิให้กังวลเกินไป จะได้ตั้งใจทำความดีเพื่อความดีเพื่อความถูกต้องเพื่อธรรม^๙

สุขแก่เรา เช่น การบริโภคอาหารให้กับตนเอง มีรสอร่อยคิดว่าเป็นสุข การนอนอย่างสบายไม่คิดว่าร่างกายจะตาย เพลิดเพลินในการนอน ก็คิดว่าสุข ร่างกายนี้แข็งแรง ไม่เจ็บไม่ไข้ ก็คิดว่าสุข หรือในบุคคลผู้ยังเสพเมถุนธรรมอยู่ ได้เสพเมถุนธรรมก็คิดว่าสุข เป็นต้น

ประเภทที่ ๒ โลกธรรมภายใน เช่น เวลาที่ รานาทรัพย์ไปซื้ออาหารมา เรียกว่า ลาภปาก เราทำลาภให้เกิดขึ้นแก่ตัวเราเอง^{๑๐}

ความทุกข์ในพุทธปรัชญามีหลายประเภท ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ที่พระพุทธเจ้าและพระสาวกได้แสดงไว้ ณ ที่ต่าง ๆ ต่างกรรมต่างวาระกัน มีดังต่อไปนี้

ความทุกข์ทางกาย ความไม่สำราญทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์อันเกิดแต่กายสัมผัส^{๑๑}

^๗ ณัฏฐดา พิชิตบัญชาการ , ผศ., **มานุษยวิทยาประยุกต์** , (กรุงเทพมหานคร : บริษัทรุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด, ๒๕๒๙), หน้า ๖๗.

^๘ ชัยวัฒน์ อดิพัฒน์, **หลักพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๓), หน้า ๔๖.

^๙ วศิน อินทสระ, **จริยศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ บรรณาการ, ๒๕๑๘), หน้า ๒๖-๒๗.

^{๑๐} พล.ต.ท.นพ.สมศักดิ์ สืบสงวน, **โลกธรรมภายนอกและโลกธรรมภายใน**, มปป.

^{๑๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๒๖/๑๑๙,

๑) อับปฏิฉันทนทุกข์ ทุกข์ไม่ปิดบัง หรือทุกข์เปิดเผย เช่น ถูกหนามตำ ถูกเขี่ยนถูกมิดฟัน เจ็บขา เจ็บมือ ปวดศีรษะ^{๑๒}

๒) อาหารปริเยณฺหิทุกข์ คือ ทุกข์ในการหากิน ได้แก่ อาชีวะทุกข์ หรือทุกข์เนื่องด้วยการเลี้ยงชีวิต เกิดจากการแสวงหาอาหารมาเลี้ยงชีพตั้งแต่เกิดจนตาย เพราะความหิวเป็นโรคประจำตัวของคนเรา รวมไปถึงที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค

๓) วิปากทุกข์หรือผลกระทบ ได้แก่วิปัสสารคือความร้อนใจการเสวยกรรม คือถูกลงอาชญา ความฉิบหาย ความตกยาก และความตกอบาย

๔) วิวาทมูลทุกข์ คือ ทุกข์มีวิวาทเป็นมูล ได้แก่ความไม่โปร่งใจ ความกลัวแพ้ ความหวั่นหวาด ซึ่งเกิดจากการทะเลาะกัน สู้คดีกัน หรือสู้รบกัน^{๑๓}

๕) ขาติทุกข์ คือ ทุกข์อันเกิดเนื่องมาจากการเกิดขึ้นของรูปและนามที่ปรากฏขึ้นในครรรค์ของมารดา พุทธพจน์อธิบายถึงขาติว่า “คือ ความเกิด ความเกิดพร้อม ความห ยั่งลง ความบังเกิด ความบังเกิดเฉพาะ ความปรากฏแห่งชั้นร ความได้อายตนะในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ ”^{๑๔} ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้กล่าวถึงขาติว่า

“ชั้นรทั้งหลายใด ๆ ปรากฏขึ้นแก่สัตว์ทั้งหลายผู้เกิดอยู่ในภพนั้น ๆ ความปรากฏที่แรกแห่งชั้นรนั้น ๆ”^{๑๕}

ขาติ คือ การ เกิดขึ้นของชีวิตโดยเริ่มต้นภายในครรรค์ของมารดาก่อให้เกิดทุกข์อยู่ ๗ ประการ ได้แก่ ทุกข์เพราะการกาวลงสู่ครรรค์ทุกข์เพราะรักษาครรรค์ ทุกข์เพราะครรรค์วิบัติ ทุกข์เพราะการคลอด ทุกข์เพราะออกจากครรรค์ของมารดา ทุกข์เพราะความพยายามของตนเอง ทุกข์เพราะความพยายามของผู้อื่น และยังเป็นทุกข์เพราะว่าตอนอยู่ในครรรค์ของมารดา ต้องได้รับความลำบากทั้งจากการกินอาหารของมารดา พอเกิดหรือคลอดจากครรรค์มารดามือก็ไขว่คว้า เพราะปวดแสบปวดร้อนจากอากาศ เป็นต้น

๖) ขราทุกข์ คือ ความแก่เป็นทุกข์ เนื่องจากสิ่งที่เป็นสังขตธรรมย่อมมีการเปลี่ยนแปลง ไม่มีความเที่ยงแท้ถาวร ต้องเปลี่ยนไปตามเหตุปัจจัย ชีวิตของเราเหมือนกันเมื่อมีเกิดก็ต้องมีแก่ พุทธองค์ตรัสถึงลักษณะของความขราว่า “คือ ความแก่ความคร่ำคร่า ความมีฟันหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยวย่น ความเสื่อมอายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของ เหล่าสัตว์นั้น ๆ ” เป็นทุกข์เพราะว่าความแก่ทำให้ร่างกายทรุดโทรม กาลังก็ลดลง ความอ่อนแอแทรกเข้ามาแทนที่จะทำอะไรก็ลำบาก การที่เปลี่ยนแปลงจากวัยเด็กไปยังวัยหนุ่ม จากวัยหนุ่มไปเป็นชราหรือแก่นั่นไม่สามารถที่จะบอกได้ว่าแต่ละช่วงของวัยต่าง ๆ ได้เริ่มต้นที่จุดใด ต่อ นใดของชีวิต เพราะการ

^{๑๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๗๐-๑๕.

^{๑๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส , **ธรรมวิจารณ์** , พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๑), หน้า ๑๓ - ๑๗.

^{๑๔} ม. มุ. (ไทย) ๑๒/๑๒๑/๑๑๘

^{๑๕} วิสุทธิ. ฎีกา ๓/๑๒๗.

เปลี่ยนแปลงของสังขารเป็นไปในลักษณะของสันตติ คือการสับเนื่องต่อกันไปอย่างรวดเร็ว อย่างไม่หยุดนิ่งอยู่ช่วงใดช่วงหนึ่งของวัย หากคนใดทำจิตให้ละเอียดขึ้นแล้วจึงจะรู้การสับต่อนั้น แต่ก็มีลักษณะเป็นเครื่องบ่งชี้ให้เห็นวัยต่าง ๆ เช่น วัยแก่ก็มีลักษณะอาการที่ทำให้ผู้เป็นเจ้าของต้องทุกข์ คือร่างกายทรุดโทรมอันเนื่องมาจากการบีบคั้นและทนต่อสภาพเดิมไม่ได้ทำให้ส่วนต่าง ๆ ของร่างกายหย่อนยาน หูที่เคยได้ยินกลับตึงตามีตมัวมองไม่ค่อยเห็นไปมาลำบาก ความแก่งเป็นทุกข์ทำอะไรไม่ได้ตั้งใจคิด

๗) มรณทุกข์ คือ ความตายเป็นทุกข์ ทุกคนเริ่มต้นเมื่อมีการเกิดก็ต้องมีการตายเป็นช่วงสุดท้ายของชีวิตไม่มีใครที่จะรอดพ้นไปได้ อาจกล่าวได้ว่า ความเกิดกับความตายเกิดมาพร้อม ๆ กัน แต่เราไม่ทราบว่าจะตายในเวลาใด ขึ้นอยู่กับกรรมหรือการกระทำของเรา ที่จะส่งผลให้ช้าเร็วต่างกัน และตอนใกล้ตาย จะมีอาการทุกข์เวทนา มาก เกิดจากการที่ธาตุแต่ละอย่างจะสลายตัวคืนสู่ธรรมชาติ จึงทำให้มีอาการอึดอัด ทรมานทรมาย แต่เมื่อเกิดแล้วก็ต้องตายถือว่าเป็นกฎสร้างสมดุลของธรรมชาติแต่หากพิจารณาชีวิตในแง่ปรมาตมแล้วคนเราตายเกิดสลับกันอยู่ตลอดเวลา เมื่อปัจจัยหนึ่งดับ ปัจจัยอื่นๆ ก็เกิดขึ้นมาแทนที่อย่างรวดเร็ว จึงทำให้เรามองเห็นว่าเหมือนสังขารของเราไม่เคยดับเลย ดังที่พระพุทธองค์ตรัสถึงความตายว่า “มรณะ คือ ความจุติ ความเคลื่อนไป ความทำลายไป ความหายไป ความตายกล่าวคือมฤตยู การทำกาละ ความแตกแห่งขันธ ความทอดทิ้งร่างกาย ความขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ จากหมู่สัตว์นั้น ๆ”^{๑๖}

๘) สหคตทุกข์ คือ ทุกข์ไปด้วยกัน หรือทุกข์กำกับกัน ได้แก่ทุกข์มีเนื่องมาจากการมีดังที่กล่าวไว้ในโลกธรรมสูตรว่าการมีลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ทั้ง ๔ อย่างนี้ก็เป็นทุกข์ซึ่งเรียกว่าวิปริณามทุกข์ คือเป็นทุกข์เมื่อแปรเป็นอื่นไป แม้ขณะที่ยังไม่เปลี่ยนแปลงไปนั้นก็ทำให้เป็นทุกข์ได้ เป็นต้นว่ามีลาภคือมีทรัพย์สมบัติก็ต้องคอยระวัง ไม่เป็นอันหลับอันนอน และถึงเสียชีวิตในการป้องกันทรัพย์ก็มีมียศ คือได้รับการแต่งตั้งให้เป็นใหญ่กว่าคนสามัญทั่วไปต้องใช้จ่ายมากกว่าคนทั่วไป จึงจำเป็นต้องมีทรัพย์มาก ซึ่งมักจะไมพอใช้ต้องมีภาระมาก พลอยสุขพลอยทุกข์ไปกับเขาด้วย ส่วนการสรรเสริญก็เหมือนกับได้ดื่มน้ำหวาน ขวนให้เพลิดเพลิดไปว่าตัวเราเป็นคนดี เป็นคนเก่ง ต้องมีสตรีระวังไม่ให้ล้มตน สำหรับเรื่องความสุข เมื่อมีสุขก็เป็นทางให้ปรารถนามากยิ่งขึ้นไม่รู้จักพอ ซึ่งเป็นทุกข์รำไป^{๑๗} ทุกข์ทางใจ หมายถึง ความไม่สำราญทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญ เป็นทุกข์อันเกิดแต่มนัสสัมผัสเกิดขึ้นในจิตใจของมนุษย์ทำให้จิตใจห่อเหี่ยวหดหู่^{๑๘}

๑) สันตাপทุกข์ คือ ความร้อนรุ่ม หรือทุกข์ร้อน ได้แก่ ความกระวนกระวายใจเพราะถูกไฟกิเลส คือราคะ โทสะ โมหะเผา^{๑๙}

^{๑๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๒๓/๑๑๔

^{๑๗} อัง.อภุสฺส. (ไทย) ๒๓/๕ - ๖/๒๐๒ - ๒๐๖.

^{๑๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๔๔/๓๒๖.

^{๑๙} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๘/๒๗ - ๒๘.

๒) โสกะ คือ ความโศกเป็นทุกข์ทุกคนต้องประสบกับสิ่งที่ผิดหวังในการงานบ้างเราคิดจะทำอะไรสักอย่างก็มีปัญหา ผิดหวังในตัวบุคคลบ้าง ทำให้เกิดความเหี่ยวเฉา แห้งแล้งในจิตใจ พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายถึงลักษณะของความโศกว่า “กิริยาที่เศร้าโศก ภาวะที่เศร้าโศก ความแห้งผากภายใน ความแห้งกรอบภายในของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง (หรือ) ผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบ”^{๒๐} ความโศกก็คือลักษณะอาการของจิตที่เศร้าหมองไม่สดชื่น มีผลต่อบุคลิกภาพ คือหน้าตาหมองคล้ำปราศจากสง่าราศี บางครั้ง ก็ซึมเซาไม่พูดไม่จา คัมภีร์วิสุทธิมรรคได้อธิบายลักษณะความโศกเพิ่มเติมว่า “มีความตรอมตรมภายในเป็นลักษณะมีความเตรียมใจเป็นรส มีความละห้อยหาเป็นปัจจุภูมิตฐาน ” ความเศร้าโศกอาจจะเกิดมาจากปัญหาต่างๆ เช่น ถูกคนถ่ายคลิปรีดิโอ โจรปล้น ถูกข่มขืน คนฉ้อโกง ฯลฯ

๓) ปริเทวะ คือ ความคร่ำครวญเป็นทุกข์ เนื่องจากการยึดมั่นถือมั่น เกิดความโศกเศร้า คร่ำครวญรำพัน แล้วส่งผลไปสู่ทางกาย บางคนอาจจะกลิ้งเกลือกลงไปกับพื้น สยายผมร้องไห้ พระพุทธเจ้าตรัสถึงปริเทวะว่า “ความร้องไห้ ความคร่ำครวญ กิริยาที่ร้องไห้ กิริยาที่คร่ำครวญ ภาวะที่ร้องไห้ ภาวะที่คร่ำครวญของผู้ที่ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง (หรือ) ผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบ”^{๒๑}

๔) อุปายาส คือ ความคับแค้นใจเป็นทุกข์ เพราะถูกบีบคั้นอย่างแรงจากราคะ โทสะโมหะ พระพุทธองค์ตรัสว่า “อุปายาส คือ ความแค้น ความคับแค้น ภาวะที่ แค้น ภาวะที่คับแค้นของผู้ที่ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง (หรือ) ผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบ ”^{๒๒} ทั้งโศกะ ปริเทวะ และอุปายาส เป็นความทุกข์ที่เกิดขึ้นกับจิต โดยมีลำดับขั้นรุนแรงตามลำดับ คือ ความโศกเศร้าอาจจะทำให้จิตใจซึมเซาหงอยเหงาไม่แจ่มใส ส่วนปริเทวะเป็นความทุกข์ที่ใจได้รับความรุนแรงขึ้นมากกว่าความโศกเศร้า จนทำให้ร่างกายแสดงอาการออกมาโดยการคร่ำครวญเพื่อรำพันส่วนความทุกข์ที่รุนแรงที่สุดคืออุปายาส คือจิตใจได้รับการบีบคั้นอย่างรุนแรง โดยอาจจะผ่านความโศกเศร้าและปริเทวะมาแล้ว และจิตใจอาจจะละความโศกเศร้าและความคร่ำครวญได้ แต่ยังเหลืออุปายาส เพราะจิตใจเป็นใหญ่เป็นประธานของกาย กายเพียงเป็นการแสดงออกของใจ ท่านอรรถกถาจารย์ได้เปรียบเทียบ โสกะ ปริเทวะและอุปายาสว่า “โศกะพึงเห็นเหมือนการที่ (น้ำ) เดือดอยู่ภายในภาชนะด้วยไฟอ่อนๆ ปริเทวะพึงเห็นดังการ (ลั่น) ออกนอกภาชนะแห่งน้ำที่เดือดด้วยไฟแรง อุปายาสพึงเห็นเช่นการเดือดจนแห้งไปอยู่ภายในภาชนะนั่นเอง ”^{๒๓}

๕) อับปิยสัมปโยค คือ ความทุกข์ที่เกิดจากความประจวบกับสิ่งไม่เป็นที่รัก พระพุทธเจ้าตรัสถึงอับปิยสัมปโยคว่า การประจวบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ คือ การ ไปร่วม การมาร่วม การประชุมร่วม การอยู่ร่วมกับอารมณ์อันไม่เป็นที่ปรารถนา ไม่เป็นที่รักใคร่ ไม่เป็นที่ชอบใจของเขา

^{๒๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๙๑/๓๒๕.

^{๒๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๙๒/๓๒๖.

^{๒๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๒๘/๑๑๙.

^{๒๓} วิสุทธิ. ฎีกา. ๓/๑๘๖.

ในโลกนี้ เช่น รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ หรือจากบุคคลผู้ปรารถนาแต่สิ่งที่มีใช้ ประโยชน์ ปรารถนาแต่สิ่งที่ไม่เกื้อกูล ปรารถนาแต่สิ่งที่ไม่ผาสุก ไม่ปรารถนาความเกษมจากโยคะของเขา นี่เรียกว่า การประสบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์^{๒๔}

๖) ปิยวิปโยค คือ ความทุกข์ที่เกิดจากการพลัดพรากจากสิ่งที่ตนรักใคร่ อาลัยอาวรณ์ที่เขาจากไปไกลและไม่สามารถติดต่อพบหากันได้ ความคิดถึง คำนึงถึงเป็นทุกข์ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่าการพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รักเป็นทุกข์ คือ การไม่ไปรวม การไม่มาร่วม การไม่ประชุมร่วม การไม่อยู่ร่วมกับอารมณ์อันเป็นที่ปรารถนา เป็นที่รักใคร่ เป็นที่ชอบใจของเขาในโลกนี้ เช่น รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ หรือจากบุคคลผู้ปรารถนาประโยชน์ ปรารถนาความเกื้อกูล ปรารถนาความผาสุก ปรารถนาความเกษมจากโยคะของเขา เช่น มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว มิตร อำมาตย์หรือญาติสายโลหิต นี่เรียกว่า การพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รักเป็นทุกข์^{๒๕} ความพลัดพรากจากสิ่งที่ตนเองรักและหวง ไม่ว่าจะเป็นทรัพย์สมบัติ ติหรือสิ่งของอื่นๆ อันเป็นชอบ ที่พอใจรวมถึงการสูญเสียคนที่ตนเองรัก เช่น บิดามารดา ญาติ คนรัก อรรถกถาจารย์ได้อธิบายลักษณะปิยวิปโยคทุกข์ว่า “มีความพรากจากวัตถุที่พอใจเป็นลักษณะ ยิ่งความโศกให้เกิดรส มีความเสียหายไปเป็นปัจจุปัญฐาน”^{๒๖}

๗) อิจจตาลาภทุกข์ คือ ความทุกข์ที่เกิดจากความต้องการหรือปรารถนาในสิ่งใดแล้วไม่ได้ตามที่ใจปรารถนา ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าการไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์ คือ เหล่าสัตว์ผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา เกิดความปรารถนาขึ้นอย่างนี้ว่า ขอเราอย่าได้มีความเกิดเป็นธรรมดา หรือขอความเกิดอย่าได้มาถึงเรา เลย เหล่าสัตว์ผู้มีความแก่เป็นธรรมดา เกิดความปรารถนาขึ้นอย่างนี้ว่า ขอเราอย่าได้มีความแก่เป็นธรรมดา หรือขอความแก่อย่าได้มาถึงเราเลย เหล่าสัตว์ผู้มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา เหล่าสัตว์ผู้มีความตายเป็นธรรมดา เหล่าสัตว์ผู้มีความเศร้าโศก ความพิโรธรำพัน ความทุกข์

ความโหม่นสลด และความคับแค้นเป็นธรรมดา ต่างก็เกิดความปรารถนาขึ้นอย่างนี้ว่าขอเราอย่าได้เป็นผู้มีความเศร้าโศก ความพิโรธรำพัน ความทุกข์ ความโหม่นสลด และความคับแค้นเป็นธรรมดาเลย และขอความเศร้าโศก ความพิโรธรำพัน ความทุกข์ ความโหม่นสลดและความคับแค้นอย่าได้มาถึงเราเลย ข้อนี้ไม่พึงสำเร็จได้ตามความปรารถนา เรียกว่า การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์^{๒๗}

สรุปว่า โลกธรรมสามารถจำแนกออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ ประเภทที่ ๑ โลกธรรมภายนอก ได้แก่ การได้รับลาภ เสื่อมลาภ ยศ เสื่อมยศ สรรเสริญ นินทา สุข ทุกข์ จากบุคคลอื่นเป็นผู้หยิบยื่นหรือนำมาให้ มีผลทำให้เกิดความสุข ความทุกข์ทางกายใจ เป็นต้น และประเภทที่ ๒ โลกธรรมภายใน ได้แก่ การกระทำด้วยตนเองให้เกิดลาภ เสื่อมลาภ ยศ เสื่อมยศ สรรเสริญ นินทา สุข ทุกข์ มีผลทำให้เกิดสุขหรือทุกข์ทางกายและทางใจเช่นกัน

^{๒๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๒๙/๑๒๐.

^{๒๕} วิสุทฺธิ. ฎีกา. ๓/๑๘๗.

^{๒๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๑/๑๒๐-๑๒๑.

๒.๔ ลักษณะของโลกธรรม ๘

โลกธรรมมีอยู่ประจำโลก และเป็นธรรมที่ครอบครองสัตว์โลก โลกธรรมเปรียบเสมือนเป็น ท้องทะเลต้องเจอคลื่นกระทบ คลื่นนั้นเป็นของประจำอยู่กับทะเล ซึ่งเป็นธรรมชาติอยู่อย่างนั้นมนุษย์ทุกคนที่เกิดมาในโลกนี้ก็เช่นเดียวกันต้องมาเจอกับคลื่นของโลกทั้งที่ชอบและไม่ชอบทั้งปรารถนาและไม่ปรารถนา มันเป็นสภาวะอยู่เช่นนี้หลายร้อยหลายพันปีเป็นธรรมดา ถึงแม้ว่าเราจะเกิดมาหรือไม่ก็ตามคลื่นของโลกก็มีอยู่อย่างนี้ท่านจึงเรียกว่าโลกธรรม สามารถจำแนกตามลักษณะได้ดังนี้

ลาภ คือ สิ่งที่ทุกคนอยากได้ เป็นสิ่งที่ชอบพึงพอใจ และปรารถนารวมไปถึงการเข้าใจของคนทั่วไปว่าการได้โดยไม่คาดคิดมาก่อน หรือได้สิ่งของนั้นมาโดยไม่ต้องลงทุนออกแรงมากมาย ก็ถือว่าเป็นลาภอันประเสริฐเมื่อพิจารณาแล้ว คนเราเกิดมาต่างรักและห่วงชีวิตความเป็นอยู่ของตนสิ่งจำเป็น เช่น อาหาร ซึ่งสัญชาตญาณความอยากความต้องการมีตั้งแต่แรกเกิด เติบโตจนเป็นเด็กเป็นหนุ่มเป็นสาว เป็นผู้ใหญ่ จะมากขึ้นเป็นทวีคูณ ตอนแรกก็แสวงหาเพื่อตนเองต่อมาจึงแสวงหาเพื่อผู้อื่น เพื่อบุตรธิดา เพื่อครอบครัว ความอยากจึงมากขึ้นอย่างไม่มีขอบเขต ถึงแม้ว่าลาภจะนำเอาความสุข ความสำราญเบิกบานใจมาให้ ก็ต้องเป็นลาภที่เกิดขึ้นจากสุจริตไม่ผิดศีลไม่ผิดธรรม ไม่เดือดเนื้อร้อนใจ อย่างไรก็ตามพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าท่านสอนให้มีความสันโดษ ให้รู้จักความพอดี มีในสิ่งที่จำเป็น ถึงมีน้อยก็พลอยสุขใจ การละโมภโลภมากไม่รู้จักคำว่าพอเหมือนก่อกองไฟไว้ในใจทำให้กระสับกระส่ายดิ้นรนแม้ให้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิครองโลก ก็ไม่มีความอิ่มความพอยุ่ตนเอง

เสื่อมลาภเป็นธรรมดาของโลกหากได้มาแล้วย่อมเสื่อมย่อมเสียไป มีขึ้นมีลง มีได้ย่อมมีเสียมีขาดทุนมีกำไร ผิดหวังก็สมหวัง สมหวังก็ผิดหวัง ดังนี้ เพราะทุกสรรพสิ่งตกอยู่ในกฎความไม่เที่ยงแท้แน่นอน เป็นอนิจจัง ไม่จีรังไม่สามารถตั้งอยู่มั่นคงถาวรได้ ทุกสิ่งย่อมหมุนไปสู่จุดสลายของตัวมันเองของที่เราได้เราครอบครองอยู่เป็นเจ้าของอยู่ ทั้งรักทั้งหวงแหน เช่น ลูก เมีย ภรรยา สามี พ่อ แม่อาคารบ้านเรือน ก็มีวันแก่คร่ำคร่า ชำรุดทรุดโทรมเสื่อมสูญ พลัดพรากจากกันไป แม้ตัวเราเองก็กำลังเสื่อมโทรมลงไปทุกวัน ผิวพรรณเหี่ยวแห้ง ตาฟาง หูตึง แขนขาเดินไม่สะดวก ทุกส่วนในร่างกายชำรุดเสื่อมเสียไปที่ละน้อย เป็นสัญญาณคอยตักเตือนว่าความแก่ชราได้มาถึงแล้วจะถึงกาลเวลาที่แตกดับสลายลงไปไม่วันใดก็วันหนึ่ง เมื่อได้คิดพิจารณาด้วยปัญญาเช่นนี้ ความยึดมั่นความทุกข์ต่าง ๆ จากการเสื่อมลาภจะลดลงไป ปลดปล่อยได้โดยไม่ต้องมานั่งร้องไห้โศกเศร้าเสียใจ เพราะรู้กฎอนิจจัง ทุกวันนี้ที่เป็นทุกข์กันทั่วไป เพราะว่าไม่รู้หลักสัจธรรมอันเป็นธรรมดาของโลก ตกอยู่ในความมัวเมาประมาท

ได้ยศเสื่อมยศ ยศ หมายถึง ยอดแห่งความเป็นใหญ่หรือ สิ่งที่ยังยอดด้วยคุณงามความดี ทุกคนที่ประกอบความดีมีสิทธิ์ได้ คนที่ไม่มีคุณงามความดี มีแต่ความเลวร้ายเรียกว่าคนอัปยศ ยศทั้งหลายนั้นพอสามารถแบ่งได้เป็น ๓ ประการ คือ

๑. อีสริยยศ หมายถึง ยศที่เป็นใหญ่โตไปไหนมาไหนมีคนให้ความสะดวกสบายคอยต้อนรับ ไม่มีอุปสรรคขัดขวางตรงข้ามคนธรรมดาที่ไม่มีอิสริยยศทำอะไรก็มีอุปสรรคขัดขวาง

๒. บริวารยศ หมายถึง การมีพวกพ้องมากมายคอยรับใช้งานหนักงานเบา บริวารนี้จะมีได้ไม่ใช่ของง่ายต้องมีคุณธรรมมีน้ำใจ มีเมตตา กรุณา เปรียบเหมือนดังปลาที่อาศัยอยู่ในหนองน้ำที่อยู่

ได้ก็เพราะว่ามีน้ำหล่อเลี้ยงไว้ เมื่อน้ำแห้งลง ปลาที่หนีไป อยู่ในห้วยในหนอง คลอง บึง แม่น้ำที่มีน้ำมากอยู่เสมอ คนเราถ้าขาดคุณธรรมเมตตาอารีมีน้ำใจบริวารก็อยู่ไม่ได้เช่นกัน

๓. เกียรติยศ หมายถึง การมีชื่อเสียง เกิดจากการประกอบกรรมทำดี ทำคุณประโยชน์มีศีลมีธรรมซื่อสัตย์สุจริตเสียสละเป็นที่ยอมรับนับถือของคนทั่วไป อย่าง ไรก็ตามยศใดก็ตามเป็นเพียงสมมุติเท่านั้น เพราะเป็นกฎธรรมดาเมื่อยศต้องเสื่อมยศดังได้กล่าวไว้แล้วในข้างต้น

นินทาและสรรเสริญ ซึ่งเป็นลมปากของคน เพราะไม่ต้องไปแสวงหาซื้อมาประการใดแต่มีอิทธิพลฤทธิ์เดช ยิ่งกว่าพายุลมฝน ลมปากนี้พัดให้คนรัก คนชังกัน ให้ดีให้เสีย เกลี้ย ยดโกรธกันได้ถึงกินไม่ได้นอนไม่หลับก็มี นินทาจึงเป็นอารมณ์คนเขาไม่ชอบ สำหรับสรรเสริญเป็นอารมณ์คนเราชอบ ปกติมนุษย์คนเราไม่ชอบรับคำนินทาจากใคร ๆ แต่ตัวเองชอบนินทาหาเรื่องให้ร้ายป้ายสีคนอื่นเอาความไม่ดีของคนอื่นมาพูดลับหลัง นินทาจึงแปลว่าไหลไปเหมือนกระแสน้ำ ไหลไปโดยไม่มีใครเป็นเจ้าของ คำนินทาก็ทำนองเดียวกันเปรียบเสมือนน้ำเน่าโสโครก ส่วนคำสรรเสริญเหมือนน้ำบริสุทธิ์ใสสะอาดไม่มีพิษ ไม่มีโทษต่อผู้ดื่มกินคำสรรเสริญมุ่งเชิดชูคนดี จะพูดต่อหน้าลับหลังก็ไม่มีพิษภัยแก่ใครหากไม่มีสติดี เราท่านที่เป็นปุถุชนมักจะมีอารมณ์อดทนต่อ คำเลียดสีนินทานั้นได้น้อยเมื่อถูกนินทาที่เหมือนถูกหนามทิ่มแทงในใจนั่นเอง โลกธรรมต่อไปคือ

ได้สุขและทุกข์ สุขเกิดจากคำสรรเสริญเยินยอ ทุกข์เกิดจากคำนินทาว่าร้าย แท้ที่จริงแล้วการได้ลาภ ยศ สรรเสริญ ทำให้เกิดความสุข การเสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทำให้เกิดทุกข์ อย่างไรก็ตามความจริงทุกคนที่เกิดมาย่อมอยู่ในบ่วงแห่งทุกข์เหมือนกันทั้งนั้น ทุกข์เกิดในลำดับแห่งสุข สุขเกิดในลำดับแห่งทุกข์สลับกันไป ทุกชีวิตวนเวียนเปลี่ยนแปลงเกิดแล้วก็แก่ แก่แล้วก็เจ็บและตาย ความพลัดพราก ความหิว ความจน เป็นทุกข์เวทนา ความเจ็บป่วยไข้เป็น ทุกข์ทั้งสิ้น โดยสรุปแล้วเราท่านทั้งหลายที่เกิดมาในโลกต้องผจญกับทุกข์ภัย ต้องพบกับสิ่งพอใจชอบใจ ไม่ชอบใจ รักชังเบียดเบียน โศกเศร้าเสียใจล้วนเป็นกฎธรรมดาของโลกนี้ไม่พ้น แม้ธรรมชาติ ดอย ดง ภูเขา ต้นไม้ ห้วย หนอง คลองบึง ยังถูกเบียดเบียนทำลาย ถูกลมถูกพายุ น้ำท่วม เสียหาย ฝนไม่ตกขาดน้ำกินน้ำใช้ แห้งแล้งหนาวร้อน มันเป็นธรรมดาอยู่เช่นนี้ คนเราเกิดมาต้องประสบพบเจอไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง การจะกำจัดทุกข์อันไม่พึงปรารถนาออกเสียได้ ต้องรับรู้ด้วยเหตุผลและสติปัญญาเปรียบเทียบกับเขาตัวเรา โดยพิจารณาตนเองเป็นสำคัญ โลกธรรมเหมือนคลื่นลมพายุใหญ่รบกวนวิถีชีวิต ไม่ว่าทางหู ทางตา ทางใจ ทางหูได้แก่เสียง มีความหมายแตกต่างกันไปเช่น เสียงเพลง เสียงร้อง เสียงพูด เสียงอ่อนหวานไพเราะ เสียงด่าหยาบคาย เสียงสรรเสริญเยินยอเยาะเย้ยถากถาง เสียงดนตรีทั้งเป็นมงคลและไม่เป็นมงคลสารพัดเสียง คนเรานี้ นเสียคนไปเพราะคำสรรเสริญเยินยอก็มี คำนินทาว่าร้ายทำให้คนเกิดกำลังใจได้ดีมีสุขก็มี ฉะนั้นพระท่านว่าเราท่านควรเป็นคนหูหนวกอย่าเป็นคนหูเบา มีข่าวคนถูกหลอกถูกต้มอยู่เสมอเพราะหูเบาขาดธรรม และสติสัมปชัญญะ พระพุทธองค์ทรงสอนให้สำรวมระวังใจเพราะใจเป็นของลึกลับซ่อน อยู่ในตัวเราและใจเราเองแท้ ๆ ยังชอบรู้เรื่องเก่า ๆ ไม่เป็นเรื่องเป็นราวขึ้นมา เสกสรรปั้นแต่งทำให้ดีใจ ให้คนนี้ เกลียดคนนั้น ยกย่องคนโน้น เพราะใจอันขุ่นมัววิชยาพยาบาทแอบแฝงอยู่ เราท่านทั้งหลายควรพิจารณาด้วยสติปัญญา ศึกษาวิเคราะห์ดูว่าอันไหนควรไม่ควรและควรยึดถือเอาสิ่งที่เป็นประโยชน์ เขาสรรเสริญด้วยใจจริงหรือไม่ มีเจตนาดีหรือร้าย ดี

เตียนนินทาเราด้วยเรื่องอันใด คนที่ติเตียนนินทาเป็นคนประเภทไหนมีคุณธรรมอะไร จะได้นึกสงสารให้อภัยเขาไม่ต้องเอาคำหยาบคาย โต้ตอบ โกรธตอบเพราะเรามีแต่จะขาดทุน พระท่านบอกให้ถือเสมือนว่าเขามาซื้อบอกสิ่งสกปรกโสภณที่ติดอยู่บนใบหน้าให้เรา เขาจึงเป็นกระจกส่องหน้าให้เห็นสิ่งแปดเปื้อนบนใบหน้าที่เรามองไม่เห็นเราก็ควรล้างชำระเช็ดถูออกเสียให้สะอาด จะได้สบายใจไม่เป็นทุกข์กังวลอีกต่อไป ถึงแม้ว่าในชีวิตเราบางเวลา เปิดฟังข่าวทางวิทยุยังไม่ชอบใจ เพราะถูกคลื่นแทรกคลื่นรบกวน แม้ถนนที่ไม่ราบรื่นขรุขระเป็นหลุมเป็นบ่อ นั่งรถโดยสารไปไม่สะดวกสบายเพราะถูกคลื่นถนนกระทบรบกวน ชีวิตเราท่านทั้งหลายก็ถูกคลื่นอารมณ์รบกวนทั้งทางบวก ลบ สูง ต่ำ ดำ ขาว ดี ร้าย เป็นโลกธรรมรบกวนอยู่ตลอดเวลาเช่นกัน ท่ามกลางกระแสและการเปลี่ยนแปลงในทุกวันนี้ เราท่านก็ต้องเตรียมตัวเตรียมใจให้เข้มแข็งพร้อมที่จะเผชิญกับโลกธรรมและสิ่งต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นต่อไป^{๒๘}

การยอมรับความจริงของชีวิต โดยเฉพาะในสิ่งที่ เป็น แก่นแท้ของชีวิต เช่น ไตรลักษณ์ ได้แก่ ความไม่เที่ยง ความทุกข์ ความไม่มีตัวตน อริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ที่เป็นปัญหา สาเหตุแห่งทุกข์ การดับทุกข์ และแนวทางการดับทุกข์ ตลอดจนกฎแห่งกรรม อันเป็นกฎของธรรมชาติเหล่านี้เท่ากับการเปิดโอกาส ให้เราได้เข้าใจตนเอง และเข้าใจผู้อื่นหากพิจารณา ความเป็นไปของกระบวนการดำเนินชีวิตประจำวัน ของคนเรา ย่อมทำให้เข้าใจการกระทำ และผลแห่งการกระทำ ตามหลักแห่งเหตุและผลมากยิ่งขึ้น จะได้ดำเนินชีวิต ด้วยความไม่ประมาท มัวเมา รู้จักรับผิดชอบ ต่อการกระทำของตนเอง อยากรู้ผลดีต้องสร้างเหตุที่ดี อันจะนำไปสู่ผลดี และหลีกเลี่ยงเหตุชั่ว เพื่อจะได้ไม่ต้องรับผลกระทบที่ไม่พึงปรารถนา และยึดมั่นในการพึ่งตนเอง ดังคำกล่าวที่ว่า “ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน” ไม่ต้องอ่อนน้อมหรือรอคอยการดลบันดาล ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใด ๆ และสามารถรู้เท่าทัน เข้าใจ และยอมรับความจริงและความสามารถอยู่กับ ความจริงของชีวิตได้อย่างปกติสุขด้วยการพึ่งตนเอง

ความเป็นจริงพระพุทธเจ้าไม่สอนให้มนุษย์เป็นทาสกรรมกรซึ่งกันและกัน แต่พระองค์สอนให้มนุษย์มีอิสระคุ้ม ครองตัวเองแต่ละคน จึงจะอยู่เย็นเป็นสุขถ้าพระองค์สอนให้เป็นทาสกรรมกรซึ่งกันและกันเหมือนกับตำรวจและทหารต้องอยู่เวรเข้ายาม รักษาการณ์อยู่ทุกเมื่อแล้วโลกก็ดูจะเดือดร้อนอยู่ไม่เป็นสุขตลอดกาลแต่ พระองค์ทรงสอนหัวใจคนทุกคนให้รักษาตนเองโดยให้มี หิริโอตตปเป คือความละอายและเกรงกลัวต่อบาป ถ้า ทุก ๆ คน มีธรรมสองอย่างนี้อยู่ในหัวใจแล้ว ก็จะไม่มีการเบียดเบียนและการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน มนุษย์คือโลกเล็ก ๆ นี้ก็จะ อยู่เป็นสุขตลอดกาล แล้วโลกอันกว้างใหญ่ไพศาลก็จะพลอยอยู่เย็นเป็นสุขไปด้วย

เป็นวิสัยธรรมดาของโลกที่จะต้องมีความเห็นเข้าข้างตัวเอง คือเห็นว่าพระ พุทธเจ้าจะต้องคุ้มครองรักษาโลกเหมือนกับตำรวจรักษาเหตุการณ์ฉะนั้น เหตุฉะนั้นเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม

^{๒๘} พระประมิล ธีรโร (เงาทอง), “ศึกษาวิเคราะห์โลกธรรม ๘ ในทัศนะของพระเถระในประเทศไทย,” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต . (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๕๗), หน้า ๒๗.

แล้วจึงทรงสอนมนุษย์ชาวโลกให้มีศีลธรรมเกิดขึ้นในใจของตนแต่ละคน มนุษย์จึงจะอยู่เย็นเป็นสุข ร่วมกันได้ในโลกนี้ทั้งหมด โลกอันกว้างใหญ่ไพศาลนี้เกิดขึ้นมาก่อนแล้ว วรรธมจึงค่อยเกิดขึ้น ภายหลัง ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า โลกธรรมแปด โลกที่เกิดขึ้นที่ใดธรรมต้องเกิดขึ้นที่นั่น ถ้าโลกไม่เกิดธรรมก็ไม่มีที่พระพุทธองค์ ทรงแสดงโลกธรรมแปดนั้น หมายถึงโลกธรรม ๔ คู่มืออาการ ๘ อย่างคือ

มีลาภ	เสื่อมลาภ	๑
มียศ	เสื่อมยศ	๑
มีสรรเสริญ	นินทา	๑
มีสุข	ทุกข์	๑

เมื่อโลกเกิดขึ้น พระพุทธองค์จึงทรงสอนธรรมทับลงไปเหนือโลก ตัวอย่างเช่น ความได้ใน สิ่งสารพัดทั้งปวงเรียกว่าลาภเกิดขึ้น มนุษย์ได้ลาภก็เกิดความพอใจ ยินดีแล้วไม่ยากให้ลาภเสื่อมเสีย ไป และเมื่อลาภเสื่อมเสียไปก็เกิดความเดือดร้อนตีโพยตีพาย วุ่นวายกระสับกระส่ายไม่เป็นอันจะกิน จะนอนนั้นเรียกว่าโลกโดยแท้พระองค์จึงทรงสอนธรรมทับลงเหนือโลกแท้ คือ แสดงความได้ลาภ เสื่อมลาภ ให้เห็นตามเป็นจริงว่าเป็นธรรมดาของโลก แต่ไหนแต่ไรมาโลกนี้ต้องเป็นอยู่อย่างนั้น เราจะ ถือว่าของกู ๆ ไม่ได้ ถ้ายึดถือว่าของกู ๆ อยู่รู้ไป เมื่อลาภเสื่อมไปมันจึงเป็นทุกข์เดือดร้อนกลุ่มใจ นั้น แสดงให้เห็นชัดเลยว่าสิ่งนั้นไม่ใช่ของตนมันจึงเสื่อมไปหายไป ถ้ามันเป็นของเราแล้วไซ้มันจะหายไป ที่ไหนได้ท่านจึงว่า มันเป็นอนัตตาไม่ใช่ของตนของตัวมันจึงต้องเป็นไปตามอฏฏภาพของมัน พระองค์ ทรงสอนอย่างนี้ ให้เห็นตามเป็นจริงอย่างนี้ เห็นตามอฏฏภาพแท้จริงของมัน จึงเรียกว่าพระพุทธองค์ ทรงสอนธรรมทับลงเหนือโลก ให้เห็นโลกเป็นธรรมนั่นเอง

ความได้ยศ- เสื่อมยศ ก็เช่นเดียวกัน ได้ยศคือ ความยกย่องว่าเป็นใหญ่เป็นโต มีหน้ามี เกียรติ มีอำนาจหน้าที่ มีชื่อเสียงจิตก็พองตัวขึ้นไปตามคำว่า "ยศ" นั้นหลงยึดว่าเป็นของตัวจริง ๆ จัง ๆ ธรรมดาความยกย่องของคนทั้งหลายแต่ละจิตละใจก็ไม่เหมือนกัน เขาเห็นดีเห็นงามในความมียศศักดิ์ ของตนด้วยประการต่างๆ เขาก็ยกยอชมเชยด้วยความจริงใจ แต่เมื่อเขาเห็นกิริยาจาจอนำรังเกียจ ของตนที่แสดงออกมาด้วยอำนาจของยศศักดิ์ เขาก็จำเป็นต้องเสแสร้งแกล้งปฏิบัติไปด้วยความเกรง กลัว ตนกลับไปยึดถือยศศักดิ์นั้นว่าเป็นของจริงของจัง เมื่อมันเสื่อมหายไป ความเกรงใจจากคนอื่นก็ หหมดไปด้วย ตนเองก็กลับ โทมนัสน้อยใจ ไม่เป็นอันหลับอันนอนอันอยู่อันกินแท้จริงแล้วความได้ยศ เสื่อมยศนี้เป็นของมีอยู่ในโลกแต่ไหนแต่ไรมาเช่นนี้ ตั้งแต่เรายังไม่เกิดมา พระพุทธองค์จึงทรงสอน ธรรมทับลงเหนือโลก ให้เห็นว่า ได้ยศ- เสื่อมยศนี้เป็นของมีอยู่ในโลกมิใช่ของใครทั้งหมด ถ้าผู้ใดไป ยึดถือเอาของเหล่านั้นย่อมเป็นทุกข์ไม่มีที่สิ้นสุดให้เห็นว่ามันเป็นอนัตตาไม่ใช่ของใครทั้งหมด มันหาก เป็นจริงอยู่อย่างนั้นแต่ไหนแต่ไรมา

สรรเสริญ – นินทา ความสรรเสริญและนินทาก็เช่นเดียวกัน ในตัวคนคนเดียวกันนั้น แหละเมื่อเขาเห็นกิริยาอาการต่างๆที่น่าชอบ เขาก็ยกยอสรร เสริญชมเชย แต่เมื่อเขาเห็นกิริยาจาจอนำ รังเกียจเขาก็ติเตียนคนผู้เดียวกันนั้นแหละมีทั้งสรรเสริญและนินทา มันจะมีความแน่นอนที่ไหน อัน คำสรรเสริญและนินทาเป็นของไม่มีขอบเขตจำกัด แต่คนในโลกนี้โดยมากเมื่อได้รับสรรเสริญจาก มนุษย์ชาวโลกทั้งหลายที่เขายกให้ ก็เข้าใจ ว่าเป็นของตนของตัวจริง ๆ จัง ๆ อันสรรเสริญไม่มีตัวตน

หรือก็มีแต่ลม ๆ แล้ง ๆ หาแก่นสารไม่ได้แต่เรากลับไปหลงว่าเป็นตัวเป็นตนจริง ไปหลงหอบเอาลม ๆ แล้ง ๆ มาใส่ตนเข้า ก็เลยพองตัวอัมไปตามความยึดถือนั้น ไปถือเอาเงาเป็นตัวเป็นจริงเป็นจัง แต่เงาเป็นของไม่มีตัว เมื่อเงาหายไปก็เดือดร้อนเป็นทุกข์ โทมนัสน้อยใจไปตามอาการต่างๆ ตามวิสัยของโลก แท้จริงสรรเสริญ- นินทานั้นหากเป็นอยู่อย่างนั้นแต่ไหนแต่ไรมา ก่อนที่เราจะเกิดมาเสียอีก พระพุทธองค์ทรงเห็นว่ามนุษย์โง่เขลาหลงไปยึดถือเอาสิ่งไม่แน่นอนมาเป็นของแน่นอน จึงเดือดร้อนกันอย่างนี้แล้ว พระองค์ก็ทรงบัญญัติธรรมทับลงเหนือโลกอันไม่มีแก่นสารนี้ให้เห็นชัดลงไปว่ามันไม่ใช่ของตัวของตนแต่เป็นลม ๆ แล้ง ๆ สรรเสริญเป็นภัยอันตรายกาลแก่มนุษย์ชาวโลกอย่างนี้ แล้วก็ทรงสอนมนุษย์ชาวโลกให้เห็นตามเป็นจริงว่าสิ่งนั้น ๆ เป็นอนัตตาจะสูญหายไปเมื่อไหร่ก็ได้ มนุษย์ ผู้มีปัญญาพิจารณาเห็นตามความจริงดังที่พระองค์ทรงสอนแล้วก็คลายความทุกข์เบาบางลงไปบ้าง แต่มิได้หมายความว่า โลกธรรมนั้นจะสูญหายไปจากโลกนี้เสียเมื่อไร เป็นแต่ผู้พิจารณาเห็นตามเป็นจริงดังที่กล่าวมาแล้ว ทุกข์ทั้งหลายก็จะเบาบางลงเป็นครั้งคราว เพราะโลกนี้ยังคงเป็นโลกอยู่ตามเดิม ธรรมก็ยังคงเป็นธรรมอยู่ตามเดิม แต่ธรรมสามารถแก้ไขโลกได้เป็นบางครั้งบางคราวเพราะโลกนี้ยังหนาแน่นด้วยกิเลสทั้ง ๘ ประการอยู่เป็นนิจ ความเดือดร้อนเป็นโลก ความเห็นแจ้งเป็นธรรม ทั้งสองอย่างเป็นเครื่องปรับปรุงเป็นคู่กันไปอยู่อย่างนี้ เมื่อกิเลสหนาแน่นก็เป็นโลก เมื่อกิเลสเบาบางก็เป็นธรรม

มีสุข-ทุกข์ ทุกข์เป็นของอันโลกไม่ชอบ แต่ก็เป็นธรรมดาด้วยโลกที่เกิดขึ้นในทุกข์ อันนี้ก็เป็นทุกข์เดือดร้อนอยู่แน่นอน ความสุขย่อมเป็นที่ปรารถนาของโลกโดยทั่วไปฉะนั้น เมื่อความทุกข์เกิดขึ้นจึงเดือดร้อน เมื่อความสุขหายไป ก็จึงไม่เป็นที่ปรารถนา แต่แท้ที่จริงความทุกข์และความสุขที่เกิดขึ้นแล้วหายไปนั้นมันหากเป็นอยู่อย่างนี้ตลอดเวลา เราเกิดมาที่หลังโลก เราจึงมาตื่นทุกข์ตื่นสุขว่าเป็นของตนของตัว ยึดมั่นสำคัญว่าเป็นจริงเป็นจังเมื่อทุกข์เกิดขึ้นสุขหายไป จึงเดือดร้อนกระวนกระวาย หาที่พึ่งอะไรก็ไม่ได้ พระพุทธเจ้าทรงเทศนาว่าโลกอันนี้มีแต่ทุกข์ไม่มีสุขเลย

ฉะนั้น ทุกข์จึงเป็นเหตุให้พระองค์พิจารณาจนเห็นตามสภาพความจริงแล้วทรงเบื่อหน่าย คลายจากทุกข์นั้นจึงทรงเห็นพระอริยสัจธรรม แล้วพระองค์ก็ทรงบัญญัติธรรมลงเหนือทุกข์-สุขให้เห็นว่า โลกอันนี้มันหากเป็นอยู่อย่างนั้น อย่าถือว่าเป็นของเรา ถือเอาที่ไม่ได้อะไรไม่ได้ก็ไม่ได้อะไรปล่อยวางเสียให้เป็นของโลกอยู่ตามเดิม ทรงรู้แจ้งแทงตลอดว่าอันนั้นเป็นธรรม โลกกับธรรมจึงอยู่คู่เคียงกัน ดังนั้นความเป็นอยู่ของโลกทั้งหมดเมื่อประมวลเข้ามาแล้วก็ มี ๔ คู่ ๘ ประการ ดังอธิบายมาแล้ว ไม่นอกเหนือไปจากธรรม ๔ คู่ ๘ ประการนี้ โลกเกิดมาเมื่อไรก็ต้องเจอธรรม ๔ คู่ ๘ ประการนี้เมื่อนั้นรำไป พระพุทธเจ้าทุกๆ พระองค์ทรงอุบัติขึ้นมาก็เพื่อมาแก้ทุกข์ ๔ คู่ ๘ ประการนี้ทั้งนั้นพระองค์จึงตรัสว่า “เอสะ ธัมโม สະนะนัตโน” ธรรมนี้เป็นของเก่าแก่แต่ไหนแต่ไรมา พระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์มาตรัสรู้ในธรรมทั้งหลายเหล่านี้ ถ้าจะมีคำถามว่าพระพุทธเจ้าที่มาตรัสรู้ในโลกก็เอาของเก่าที่พระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ ตรัสไว้แล้วแต่เมื่อก่อนมาตรัสรู้หรือ วิสัชชนาว่า ไม่ใช่เช่นนั้น ความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าเป็นของที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่ก่อน และไม่มีครูบาอาจารย์สอนเลยพระองค์ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองต่างหาก ไม่เหมือนความรู้ที่เกิดจากปริยัติ ความรู้อันเกิดจากปริยัติไม่ชัดเจนเห็นจริงในธรรมนั้น ๆ ส่วนธรรมที่พระองค์ตรัสรู้นั้นเป็นของปี จจัดตั้งรู้ด้วยตัวเองไม่มีใครบอกเล่า และก็หาย

สงสัยในธรรมนั้น ๆ แต่เมื่อรู้แล้ว มันไปตรงกับธรรมที่พระองค์ทรงเทศนาไว้แต่ก่อน เช่นทุกข์เป็นของ
แจ้งชัดประจักษ์ในใจ สมุทัยเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เมื่อละสมุทัยก็ดำเนินตามมรรค และถึงนิโรธ^{๒๙}

โลกธรรมเหล่านี้ ย่อมเกิดขึ้นแก่ปุถุชนผู้มีได้เรียนรู้ย่อมไม่รู้เห็นเข้าใจตาม ความเป็นจริง
ต่างกลุ่มหลง ยินดียินร้าย ปลอ่ยให้โลกธรรมเข้าครอบงำย่ำยี พุยุบเรื่อยไปไม่พ้นจากทุกข์ มีความเศร้า
โศกเสียใจรำพัน

ส่วนผู้ที่ได้เรียนรู้อย่างพระอริยสาวก ผู้เข้าถึงธรรม ย่อมพิจารณาเห็นตามเป็นจริง ว่าสิ่ง
เหล่านี้อย่างใดก็ตามที่เกิดขึ้นแก่ตน ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ไม่มัวเมา
เคลิ้มไปตามอิฏฐารมณ์ (สิ่งที่น่าปรารถนา) ไม่ชุ่มมัวหม่นหมองคลุ้มคลั่งไปในอนิฏฐารมณ์ (สิ่งที่ไม่น่า
ปรารถนา) มีสติดำรงอยู่ เป็นผู้ปราศจากทุกข์ไม่มีความโศกเศร้าเสียใจ^{๓๐}

สรุปได้ว่า ลักษณะของโลกธรรมทั้ง ๘ ประการ จะแสดงออกมาให้เห็นหรือให้ทราบอย่าง
ชัดเจนว่า เป็นสิ่งที่อาศัยอยู่เป็นคู่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ เปรียบเสมือนกับเงาที่ติดตามตัวของ
มนุษย์หรือสิ่งทั้งหลายในโลกนี้ เป็นหลักธรรมที่แสดงออกมาให้เห็นทั้ง ๒ ด้าน ด้านหนึ่งเป็นด้านที่ดี
อีกด้านหนึ่งเป็นด้านที่ไม่ดี เป็นต้น

๒.๕ การจัดการจิตที่ถูกโลกธรรม ๘ กระทบได้เป็นมงคลอันสูงสุด

เมื่อจิตของบุคคลนั้นกระทบ โลกธรรม แล้ว ไม่หวั่นไหว กับลาภสรรเสริญสุขคนธรรมดา
ชอบทุกคนถือเป็นผลดีตามสังคมนิยม เสื่อมลาภเสื่อมยศ นินทาทุกข์ ไม่มีใครชอบ ถือเป็นผลร้ายตาม
สังคมนิยม ผลดีเกิดแต่เหตุดีผลร้ายเกิดแต่เหตุชั่ว แต่ผลดีกับผลร้ายนั้นมันไม่เที่ยง มีเปลี่ยนแปลงเป็น
การแน่นอน เขิญมาดูจิตและโลกธรรมในมงคลข้อนี้ ซึ่งว่าด้วยจิตที่ถูกโลกธรรมกระทบแล้วไม่หวั่นไหว
คือจิตไม่ยุบลงและไม่ฟูขึ้นไปตามอารมณ์ เราอยากจรรู้ว่าจิตไม่หวั่นไหวเป็นอย่างไร ต้องดูจิตที่ไม่หวั่น
ไหวเสียก่อน โดยปกติในใจคนเราธรรมดาไม่อยู่ตัว มีกิริยาทำที่เคลื่อนไหวอยู่เสมอ ประเดี๋ยวดีใจ
ประเดี๋ยวเสียใจ ซึ่งทั้งนี้ล้วนแต่อารมณ์ที่มากระทบ พอเกิดดีใจก็แช่มชื่นหัวเราะร่าเริง ครั้นเสียใจที่
เหี่ยวแห้งหดหู่ ร้องไห้บ่นเพ้อพิไรรำพัน อาการของจิตที่ไ น้มเอียงไปข้างดีใจบ้าง เอนเอียงไปข้าง
เสียใจบ้างอย่างนี้ นี่คือนิจิตหวั่นไหวพึงสำเหนียกตามประเด็นต่อไปนี้

๒.๕.๑ โลกธรรม

พระพุทธดำรัสในอัฐกนิบาตอังคตุตรนิกายมีรับสั่งว่าภิกษุทั้งหลาย โลกธรรม ๘ ย่อม
วนเวียนติดสอยห้อยตามชาวโลกและชาวโลกก็วนเวียนหมุ่นไปตามโลกโลกธ รม ๘ โลกธรรม ๘ เป็น
ไฉนนี้แนะภิกษุ โลกธรรม ๘ คือ ลาภ เสื่อมลาภ ยศ เสื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุขและทุกข์ โลกธรรม
๘ นี้เอง ต้องวนเวียนติดสอยห้อยตามชาวโลก แม้ชาวโลกก็วนเวียนหมุ่นตามโลกธรรม ๘ เพื่อให้จำ

^{๒๙} พรเทพ เนตรเดชา และคณะ , โครงการคุณธรรมการแสดงบทบาทสมมุติโลกธรรม ๘,
(นครราชสีมา: โรงเรียนพระทองคำวิทยา, ๒๕๕๔)

^{๓๐} แพทย์หญิงศรีธรรม ธนภูมิ, พุทธธรรมนำสุข, (กรุงเทพมหานคร : ชมรมพุทธศาสนา), หน้า ๘๗.

ง่ายท่านได้ประมวลโลกธรรม ๘ เข้าเป็น ๒ คือ ผลดีกับผลร้าย ผลดี เรียกอภิหารมณฺเฐเป็นสิ่งพึงใจ และผลร้ายเรียกอนิหารมณฺเฐเป็นสิ่งไม่พึงใจ ที่วนเวียนติดสอยห้อยตามชาวโลกและชาวโลกก็วนเวียนหมุนตามผลดีและผลร้าย ทั้งผลดีและผลร้ายนี้ต้องพะพานพัวพันใจชาวโลกทั่วไป ไม่มีใครจะหลีกเลี่ยงไปได้เลย ไม่มียกเว้นทั้งปวง ฤๅชนและอริยชน แต่อริยชนท่านรู้เท่าทัน ไม่หวั่นไหวไปตามส่วนบุญชนไม่รู้เท่าทัน คอยแต่จะหวั่นไหวไปตาม

ฝ่ายผลดีที่คนเราธรรมดาพึงใจถูกใจชอบใจ มี ๔ อย่าง คือ ได้ลาภ ได้ยศ ได้รับการสรรเสริญและได้รับความสุข การได้อาหารผ่าน่งหอม ได้ทรัพย์สินเงินทอง ได้ผลประโยชน์ ได้บ้านเรือนได้ที่ดินเรียกสวนไร่นา ได้ผิวได้เมียและได้ลูก นี่คือการได้ลาภ ได้รับแต่งตั้งให้มีฐานันดรศักดิ์ ได้ตำแหน่งหน้าที่ ได้อำนาจ ได้เป็นใหญ่เป็นโตนี่คือการได้ยศ ได้เกียรติศักดิ์ คือได้ยินได้ฟังคำสรรเสริญ คำชมเชย คำสดุดี คำยกย่อง ที่คนอื่นเข้าให้ นี่คือการได้รับการสรรเสริญ ได้รับความสบายกาย ที่เป็นเรื่องโลกหรือเป็นสุขของโลก ได้ความเบิกบานร่าเริง ได้ความบันเทิงใจ นี่คือการมีความสุข จิตของผู้ที่ถูกโลกธรรมกระทบแล้วไม่หวั่นไหว^{๓๑}

ฝ่ายผลดีที่คนเราธรรมดาพึงใจถูกใจชอบใจ มี ๔ อย่าง คือ ได้ลาภ ได้ยศ ได้รับการสรรเสริญและได้รับความสุข การได้อาหารผ่าน่งหอม ได้ทรัพย์สินเงินทอง ได้ผลประโยชน์ ได้บ้านเรือนได้ที่ดินเรียกสวนไร่นา ได้ผิวได้เมียและได้ลูก นี่คือการได้ลาภ ได้รับแต่งตั้งให้มีฐานันดรศักดิ์ ได้ตำแหน่งหน้าที่ ได้อำนาจ ได้เป็นใหญ่เป็นโตนี่คือการได้ยศ ได้เกียรติศักดิ์ คือได้ยินได้ฟังคำสรรเสริญ คำชมเชย คำสดุดี คำยกย่อง ที่คนอื่นเข้าให้ นี่คือการได้รับการสรรเสริญ ได้รับความสบายกาย ที่เป็นเรื่องโลกหรือเป็นสุขของโลก ได้ความเบิกบานร่าเริง ได้ความบันเทิงใจ นี่คือการมีความสุข

ผลดี ๔ อย่างนี้ เกิดแต่การทำดีเป็นต้นเหตุ ซึ่งคนเราธรรมดาพึงใจ ถูกใจ ชอบใจ เมื่อยังไม่ได้ต้องไผ่หา ครั้นหาได้แล้วให้คิดหวงเข้ายึดครอง จงใจให้หมกมุ่นลุ่มหลงพัวพันอยู่ เมื่อหวงเอาไว้ก็เร้าใจให้รู้สึกหวง ครั้นหวงมากเข้า ก็ก่อให้เกิดหึง หึงทวมทับหัวใจ ในชีวิตประจำวันจึงมีแต่เรื่อง หาวางห่างหึง เข้ารุมบีบคั้นหัวใจ

ฝ่ายผลร้ายที่คนเราธรรมดาไม่พึงใจ ไม่ถูกใจ ไม่ชอบใจมี ๔ อย่างคือ เสื่อมลาภ เสื่อมยศ ถูกติฉินนินทา และตกทุกข์ได้ยากการไม่ได้สิ่งที่ชอบใจแล้วเสียใจไป เช่นเสียเงินเสียทอง เสียที่อยู่อาศัย ลูกรักตายเสีย ผิวเมียรักตายเสีย นี่คือการเสื่อมลาภ เสื่อมจากอิสริยยศ ปรีวรายศ ถูกถอดจากตำแหน่งหน้าที่ ถูกถอดอำนาจ ตกจากความเป็นใหญ่ นี่คือการเสื่อมยศ ถูกตำหนิตติเตียนทั้งทั้งต่อหน้าและลับหลังว่า เป็นคนเลว นี่คือการถูกติฉินนินทา ได้รับทุกข์ทรมานกายและจิตใจ นี่คือการตกทุกข์ได้ยากผลร้าย ๔ อย่างนี้ เกิดแต่การทำชั่วเป็นต้นเหตุ ซึ่งคนเราธรรมดาไม่พึงใจ ไม่ถูกใจและทุกคนเกลียดชัง ทั้งสิ้นเมื่อมันยังไม่มากระทบ ก็เกิดหวั่นวิตกว่าจะถูกกระทบ ยิ่งมันมากระทบเข้าแล้วยิ่งหวาดหวั่นว่าตัวเองจะเสียหาย ชักใจให้เปื้อนระอาและดิ้นรนทางสลัดไปให้พ้นตัว แม้มันจะระงับกลับกลายไปแล้วก็ยังหวาดว่ามันจะเกิดขึ้นอีก เมื่อแต่ละคนหาอุบายเพื่อให้ได้ผลดี และเพื่อ หลีกเลี่ยงกีดกันผลร้ายอยู่ แม้อย่างนั้น ก็ต้องได้ประสบทั้งผลดีและผลร้ายด้วยกันทั้งสิ้น จะเลือกเอาตามใจชอบหาไม่ได้แต่ข้อเท็จจริง

^{๓๑} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๑๒/๘.

ของโลกธรรม ทั้งฝ่ายผลดีและผลร้ายนั้นมีอยู่อย่างหนึ่ง คือมันเกิดมีมาแล้ว มันไม่เที่ยง ไม่คงทนถาวร มีคติอันแน่นอนที่ต้องแปรปรวนเสีย หมดสิ้นไป ใครจะรู้สึกข้อเท็จจริงนี้ หรือไม่ โลกธรรมมันก็คงอยู่เป็น อย่างนี้ แม้ใครจะอ้อนวอนให้มันเที่ยง ให้มันคงทนถาวร ให้มันแปรปรวนเปลี่ยนแปลงเสื่อมสิ้นไปแต่ มันก็คงอยู่อย่างนั้น ใคร ๆ จะยึดครองเอาแต่สิ่งที่ตนพึงใจไว้เป็นของตนไม่ได้เลย เพราะผลดีกับ ผลร้ายเป็นของคู่กัน เมื่อผลดีมีผลร้ายก็ตามมา เหมือนความชั่วเล็ดมี หนองก็เกิดมีตามมา^{๓๒}

๒. เหตุให้จิตไม่หวั่นไหว

เหตุให้จิตไม่หวั่นไหวนั้นอยู่ที่ประมาณ คนประมาณ ไม่มีสติกำกับตัว เมื่อได้ผลดี ที่พึงใจมา ย่อมไม่รู้เท่าทันใจเกิดกึกก้องกว้างหวั่นไหว ถึงลุ่มหลงมัวเมาตื่นเต้น จนลืมความดีที่ควรทำเสียครั้นผลดี นั้นมาพิบัติเสื่อมสิ้นกลับกลายเป็นอื่น ใจก็เศร้าสร้อยละห้อยหาเสียได้อาลัยถึง จนซบเซาเหงาว่าง ไม่อาจทำความดีได้อีก ใจประมาณมิใช่จะหวั่นไหวแต่เพียงแค่นั้น ครั้นประสบผลร้ายเข้าก็เกิดเดือด เนื้อร้อนใจ ร้องไห้บนเพ้อพิไรรำพันไปต่า ราง ๆ อันเป็นความทนยากลำบากแก่ใจตัวเอง จนทอดทิ้ง ต่อความดีอันเป็นหน้าที่ของตน แต่พอผลร้ายนั้นเสื่อมสิ้นไป ใจก็กลับรีบเหิมฮึกคึกคะนองไปใหม่อีก ไม่เป็นอันพอติดพองามได้เลย

นี่ดูเถละคติของโลกธรรม เหมือนกับลมพัดบนพื้นโลก ซึ่งพัดไปถูกคนนี้เลยไปถูกคนนั้น และคนโน้นหรือถูกสิ่งอื่นทั่วไป สุดแต่ความจะพัดผ่านไปข้างไหน เมื่อพัดอากาศเย็นมา เรารู้สึกเย็นสบายไปชั่วขณะหนึ่ง ครั้นพัดเอาอากาศร้อนมา เรารู้สึกร้อนวูบวาบไป ชั่วครู่ แต่ดูเอาเถละคน ประมาณ เมื่อถูกโลกธรรมกระทบเข้าแล้ว ได้ปล่อยใจให้หวั่นไหวไปจนเกิดติงาม ซึ่งหวั่นไหว เพราะเหตุใดเหตุหนึ่งใน ๓ อย่าง คือ เพราะรู้ไม่เท่าทันถึงเหตุหรือเล็ดต่อเหตุ เพราะมัวหวังผลไม่ตรงกับ เหตุหรือทำเหตุไม่ตรงกับผลที่หวัง หรือเพราะไม่รู้ข้อเท็จจริงของโลกธรรม ว่ามันไม่เที่ยง มันไม่คงทน ถาวรและมันมีคติอันแน่นอนตรงแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป

ดูอีกที คนที่จิตใจไม่หวั่นไหวนั้น ไม่มีความดีอะไรจะตั้งอยู่ในตัวได้นาน จะรักใคร่ใคร่จะ รักชั่วแล่น มีผู้คนเขาน้ำสงขิงขยี้ไม่ทันแห่ง รักเริ่มร่วงโรยแล้ว จะเคารพนับถือใคร่ใคร่จะอยู่ชั่วครู่ พอ มีอะไรขัดใจนิดก็ชักกระต่างกระเดื่อง จะกตัญญูต่อใครก็มักจะมีเพียงผิวเผิน พอกิน ข้าวกินน้ำเขาอิ่ม แล้ว กลับพานเนรคุณเอาซึ่ง ๆ หน้านี่คุณความดีตั้งอยู่ในจิตใจที่หวั่นไหวไม่ได้นาน ยิ่งคุณธรรมที่ ละเอียดย่อน เช่น ศีล สมาธิ ปัญญา ก็ยิ่งจะตั้งอยู่ในจิตใจที่หวั่นไหวไม่ได้เลย ดูแต่เพียงศีลเถละ คน จิตใจหวั่นไวยิ่งรักษาได้ยาก เมื่อเข้าสมาทานศีลกับพระแล้ว พอออกไปพบปะของที่ตนชอบเข้าจิตใจ หวั่นไหวไปไม่รู้ตัว ศีลที่เขาสมาทานไม่รู้ว่าจะร่วงไปไหน นี่จิตใจหวั่นไหว ความดีตั้งอยู่ไม่มั่นคง ผลดีและ ผลร้ายทุกอย่างนั้น จะเกิดมีได้ต้องอาศัยเหตุถ้าไม่มีเหตุแล้ว ผลจะมีไม่ได้ ดูผลไม่เป็นตัวอย่าง ถ้าไม่มี ต้นก็จะมิติดอก มีผลได้ไฉน ดังนั้น กรรมดีและกรรมชั่วที่เราทำนั้น จึงเป็นเหตุของผลดีและผลร้าย

^{๓๒} สมเด็จพระมหาธีรราช (พิมพ์ ธรรมธโร), มงคลยถาชีวิตลัทธิสมบุรณ์, พิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมทาน (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, มปป), หน้า ๖๑๙-๖๒๒.

เหมือนพืชผลที่ต่างกันโดยพืชพันธุ์ พันธุ์ข้าวผลต้องเป็นข้าว พันธุ์หญ้าผลต้องเป็นหญ้า สุดท้ายพืชพันธุ์ที่หวาน เพราะหวานสิ่งใดย่อมได้ผลเป็นเช่นนั้น แม้เราทำเหตุดีก็รับผลดี มีความอ้อ มใจ ได้ประโยชน์ได้ความสุข เมื่อเราทำเหตุชั่วก็ได้รับผลร้าย ต้องเสียใจ ไร้ประโยชน์ และตกทุกข์ได้ยาก ข้อเท็จจริงมีอยู่อย่างนี้

อันคนผู้มีใจห้วนไหวนั้น เป็นคนไม่รู้เท่าทันเรื่องโลกธรรม และไม่ยอมรับเหตุและผล ดังกล่าวมา เพราะไม่ได้ฟังคำสอนของนักปราชญ์ จึงไม่รู้จักร ภิพิจารณาในข้อเท็จจริงของโลกธรรม ซึ่งมีลักษณะไม่เที่ยง ไม่คงทนถาวร มีคติทนอยู่ได้ยาก มีคติอันแน่นอนต้องเปลี่ยนแปลงไปและเป็นของที่อยู่สำหรับโลก ใครยังอยู่ในโลกนี้ก็ต้องถูกระเบียบทุกคน ไม่มียกเว้นทั้งปวงชนและอริยชน

แต่อริยชนท่านรู้เท่าทันโลกธรรม ไม่ห้วนไหวไปตามมันส่วนปวงชนคนมีกิเลสหนาไม่รู้เท่าทัน คอยแต่จะห้วนไหวเอนเอียงไปตามมัน ดูเถะเขาหลุมหลงมัวเมา ในผลดีที่ได้มา และมุ่งกอบโกยผลดีที่ยังไม่ได้ให้มากขึ้น ถึงกับต้องแย่งชิงเบียดเบียนคนอื่น ครั้นผลดีให้หายกลับกลายเป็นผลร้ายก็สรว้อยเศร้าเจ้าจุกทุกซักร้อน เกิดริ ษยาหาดีใส่ตัวป้ายชั่วในคนอื่น ซึ่งปรากฏขุมอยู่ในหมู่คนใจร้ายโดยมาก

นี่พระพุทธเจ้าดำรัสที่รับสั่งไว้โดยใจความว่า ลาก เสื่อมลาก ยศ เสื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุข ทุกข์ เกิดมีแก่ปวงชนผู้ไม่ได้สดับคำสอนของนักปราชญ์ เขาไม่รู้พิจารณาในโลกธรรม ไม่รู้ชัดแจ้งตามความเป็นจริงว่า มันเป็นของไม่เที่ยง ไม่คงทนถาวร มีคติทนอยู่ได้ยาก มีคติแน่นอนต้องแปรปรวนไป ผลดีคืออัฐารมณและผลร้าย คืออนิฏฐารมณ จึงเข้ายึดครองจิตใจให้กว้างห้วนไหวเอียงไปทั้งข้างผลดีและผลร้าย ยั่วให้ยินดี ในข้างชอบ ยุให้ยินร้ายในข้างเกลียด เมื่อเขายิน ดีและยินร้ายอยู่อย่างนี้ ก็จะไม่พ้นจากทุกข์ไปได้ นี่จิตใจห้วนไหว นับว่าเป็นอัปมงคล เพราะมีแต่จำนำทุกข์ภัยอันตรายมา^{๓๓}

๓. ให้เหตุให้จิตใจไม่ห้วนไหว

พระพุทธเจ้าในโลกรธรรมสูตร มีรับสั่งสรรเสริญจิตไม่ห้วนไหว เป็นใจความว่า โลกรธรรม คือ ลาก เสื่อมลาก ยศ เสื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุข ทุกข์ เหล่านั้นเป็นของไม่เที่ยง ไม่คงทนถาวร มีคติต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงแน่นอน พระอริยสาวกมีสติกำกับตัว มีปัญญาเฉียบแหลม พิจารณาเห็นโลกรธรรมเหล่านี้ว่ามีคติต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงแน่นอน อัฐารมณที่พึงใจหาย้ายิจิตของท่านได้ไม่ แม้จิตของท่าน ก็ไม่ยินร้าย เพราะอนิฏฐารมณ ความยินดีและความยินร้าย ท่านจำจัดให้พินาศแล้วหาที่อยู่ไม่ ท่านทราบทางที่จิตปราศจากธูลี จิตไม่มีโรค เป็นผู้ลุถึงฝั่งแห่งภพคือนิพพาน

นี่จิตใจของอริยชน เป็นจิตรู้เท่าทันโลกธรรม ทั้งส่วนอัฐารมณคือได้ลาก ได้ยศ ได้รับ การสรรเสริญ ได้ความสุขทั้งส่วนอนิฏฐารมณคือเสีย ลาก เสียยศ ถูกติฉินนินทา ตกทุกข์ได้ยาก ว่ามันเป็นของไม่เที่ยงแท้ มีคติแน่นอนต้องแปรปรวนล่องลบกัลกัลกลายหายไป เมื่อท่านรู้เท่าทันอย่างนี้แล้ว

^{๓๓} สมเด็จพระมหาธีรราช (พิมพ์ ธรรมธโร), มงคลยอตชีวิตฉบับสมบูรณ์, พิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมทาน (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, มปป), หน้า ๖๒๒-๖๒๕.

จิตใจของท่านจึงไม่หวั่นไหวคือไม่เอนเอียงไปข้างหลังรักในอิฏฐารมณ และไม่เอนเอียงไปข้างหลังชังในอนิฏฐารมณ เพราะจิตใจของท่านบริสุทธิ์สะอาดจนอิมัตถ์ไม่มีช่องให้กิเลสรั่วรดแทรกซึมเข้าไปได้ เหมือนผ้าย้อมสีจนอิมัตถ์ไม่ยอมรับน้ำย้อมอีกแล้ว พึงทราบพระพุทธานุสาสน์ในธรรมบท พร้อมทั้งอรรถกถารวมกันว่า หมูบัณฑิตเมื่อถูกโลกธรรมกระทบอยู่ ท่านไม่หวั่นไหวไม่สะเทือน ไม่เอนเอียงไปข้างหลังรักในอิฏฐารมณ เหมือนภูเขาศิลาแห่งทิเบต ไม่หวั่นไหวไม่สะเทือน ไม่เอนเอียงไปตามลมพัดมาจากทิศต่าง ๆ และว่าจิตของอริยชนตั้งมั่นคงที่ พิจารณาเห็นความเกิดและความดับแล้วย่อมไม่หวั่นไหวตามมวลรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ทั้งส่วนอนิฏฐารมณ เหมือนภูเขาศิลาแห่งทิเบต ไม่เอนเอียงไปตามลมพัดมา

เป็นอันว่าโลกธรรมย่อมหมุนเวียนไปตามชาวโลก แม้ชาวโลกก็หมุนเวียนไปตามโลกธรรมมวลชนทั้งปวงชนและอริยชน จึงถูกโลกธรรมกระทบหมดไปด้วยกัน พึงทราบตัวอย่างเรื่องติชน คนเราชาวโลกต้องได้ผ่านติและชมมาด้วยกัน ผู้จะถูกติหรือได้ชมส่วนเดียวย่อมไม่มี ชั้นที่สุดแผ่นดินใหญ่และดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ ก็มีทั้งถูกติทั้งได้ชม แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับนั่งแสดงธรรมอยู่ในท่ามกลางบริษัท ๔ ก็มีทั้งพวกติและพวกชม ดังนั้นพระพุทธรองค์ จึงตรัสว่า คนบางพวกติคนนั่งนิ่งบางพวกติผู้พูดมาก และบางพวกติผู้พูดพอประมาณ ใคร ๆ จะไม่ถูกติเลยไม่มีในโลก คนถูกติส่วนเดียวหรือได้ชมส่วนเดียว ไม่เคยมีในอดีต จักไม่มีในอนาคต และไม่มีอยู่ในปัจจุบันนี้ด้วย

ตามพระดำรัสสั่งนี้ได้ความว่า ติกับชมเป็นของคู่กัน ผู้อยู่ในโลกนี้ทั้งปวงชนและอริยชนต้องถูกกระทบคนไม่มีกระทบทุกคนไม่มี ยกเว้นเลย แต่ต่างกันที่อริยชนท่านรู้เท่าทัน ตั้งอยู่ในฉฬังकुเปกขา คือวางเฉยในอารมณ์ ๖ จิตของท่านไม่พุ้งขึ้น ตามอารมณ์รัก และไม่ยุบลงตามอารมณ์ชัง ส่วนปวงชนไม่รู้เท่าทันอารมณ์ หลงรักหลงชังไปตามอารมณ์ที่มากระทบ เช่นอย่างว่าเขาถูกติหรือได้ชม เมื่อมีผู้ติถูก เขาก็ต่อต้านต่อคำติ เมื่อมีผู้ติผิดเขาก็ถือรั้นคำติ เอาแต่โกรธเป็นเบื้องหน้า และคิดกรุ่นไปตามโกรธ เมื่อมีผู้ชมถูก เขาก็ย่ำใจในคำชม เมื่อมีผู้ชมผิด เขาก็อ้ารับแล้วเพลิดเพลินอ้อยในคำชม นี่คือคติของปวงชนและอริยชน

เมื่อว่าถึงตัวเราปวงชน ที่ได้ยินได้ฟังธรรมะของพระพุทธรเจ้า แม้จะยังเอียงไปข้างอารมณ์รักและอารมณ์ชังอยู่ ก็ยังต่างจากปวงชนที่ไม่ได้ยินไม่ได้ฟัง เพราะเมื่อรู้สึกถึงคำสอนของพระพุทธรองค์ ได้ว่าโลกธรรมนี้มีคติอันแน่นอน ที่ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป ก็พอจะประคับประคองไว้ ให้ไม่ทะเยอทะยาถึงต้องแสดงอาการสิงโลดซึ่งมิใช่อาการของผู้ดี และซึ่งเป็นกิจที่อายแล้วหันมาปฏิบัติต่อโลกธรรมให้พอดีพองาม อันมีทางควรปฏิบัติดังนี้

๑.ปฏิบัติต่อผลดีพึงใจ ๔ คือ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข เมื่อหาไม่หาให้ผิดธรรม ต้องหาโดยชอบธรรม ครั้นได้มาแล้วไม่ลุ่มหลงมัวเมา เพลิดเพลิน ให้รู้ตามความ เป็นจริงว่า นี่ไม่เที่ยงไม่คงทนถาวร จะต้องพินิจเสื่อมสิ้นจากไปแน่นอน เมื่อจากไปก็ไม่โหม่นสลดใจ รู้ตามความเป็นจริงว่า นั่นมันไม่เที่ยงต้องพินิจเสื่อมสิ้นเสียไปอย่างนี้

๒.ปฏิบัติต่อผลร้ายที่ไม่พึงใจ ๔ คือ ลาภ เสื่อมลาภ ยศ เสื่อมยศ ถูกติฉินนินทา ตกทุกข์ได้ยาก เมื่อยังไม่ถึงก็ไม่ประมาท รู้เท่าทันและระมัดระวัง ป้องกันเหตุอยู่เสมอ ครั้นมากกระทบเขาแล้ว ก็ไม่โศกเศร้าระทพทุกข์โหม่นสลด รู้ตามความเป็นจริงว่า นี่เป็นของมีคติแน่นอน ใคร ๆ จะหลีกเลี่ยง

ไม่ได้ แต่มันไม่เที่ยงหรอก จะต้องเสื่อมสลายไปเอง พึงตั้งสติตรวจตราค้น หาเหตุ เมื่อพบแล้วให้กำจัดเหตุเสีย

เมื่อเราปฏิบัติต่อโลกธรรมดังบรรยายมาให้เห็นตามกระแสพระดำรัสที่ทรงสอนเราว่า โลกธรรมทั้งส่วนผลดี คือ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ทุกข์ และผลร้าย คือ เสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทุกข์ จนรู้เท่าทันตามความเป็นจริงว่า มันไม่เที่ยง ไม่คงทน มีคติทนอยู่ได้ ยาก และมีคติต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป เช่นนี้แล้ว และจิตไม่ยุบลงและฟูขึ้นหรือไม่โน้มเอียงตามอารมณ์รักและอารมณ์ชัง ชื่อว่าไม่หวั่นไหว^{๓๔}

สรุป จิตของผู้ถูกโลกธรรมกระทบแล้วไม่หวั่นไวนั้นพระพุทธรองค์จึงตรัสว่า เป็นมงคลยอดชีวิตข้อหนึ่งในมงคล ๓๘ เพราะเป็นอุบายให้พ้นทุกข์ภัยอันตรายทั้งภายในและภายนอกนั่นเอง

^{๓๔} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร), มงคลยอดชีวิตฉบับสมบูรณ์, พิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมทาน (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, มปป), หน้า ๖๒๕-๖๒๘.